

Elek Szilvia

Humor a komoly zenében

Tudunk nevetni zenehallgatás közben? Lehet vicces, tréfás egy zenemű? Hát persze, de ahhoz, hogy mosolyra, netán hahotára fakadjunk, értenünk is kell, min nevetünk! Ez ma már egyáltalán nem olyan könnyű. A verbális vicc egyenes úton jut el az agyba, kimondja, vagy épp nem mondja ki azt, ami oly kacagtató. A zenei tréfa közvetett módon, a műfaj rendelkezésre álló eszközeivel képes hatni, s megcélozni rekeszizmainkat. Előképzettség, bizonyos ismeretek híján szinte biztos céltévesztése. Csak az tud jól szórakozni egy paródián, aki ismeri az utánczót, vagyis az eredetét. Valahogy így működik ez a zenében is, hisz a zenei viccek általában paródiák.

Tréfás kedvű komponisták mindig voltak, de a múlt időt ki is hangsúlyozhatjuk, mert ezen írás komolyságához méltóan sajnos leszögezendő az a tény is, hogy ma egyre kevesebben próbálkoznak zenei tréfák kitalálásával. Természetesen ne a zenebohócokra gondoljunk most, akik virtuóz hangszeres tudással s akrobataügyességgel játszanak a legkülönlegesebb hangszereken, bizarr és vad hangzásokat előcsalva belőlük, ámulatba ejtve és megkacagtatva ezzel közönségüket! Vagy azokra a kiváló muzsikusokra, akik például puszta énekganggal hangszerek tucatjait utánozzák, s viccesebbnél viccesebb átiratokkal kápráztatják el hallgatóságukat.

A zeneszerzőket keressük, napjainkban szinte nagyítóval – azokat, akik muzsikájukkal megnevettetnek bennünket. Hová lettek?

De vegyük csak számba, miféle zenés tréfákon derültek eleink.

A madrigálszerzők többszólamú kórusműveikben gyakran használtak fel állathangokat utánzó szavakat szöveg gyanánt, amelyeket aztán az illető állatra jellemző hangzással jelenítettek meg. Bizonyára nagyokat nevetettek a korabeli előadók és hallgatóik a kórusból feltörő ugatáson, nyávogáson, csivitelésen, vagy éppen tehénböggésen. E kor, de a későbbi idők szerzői is élvezettel alkalmazták a „hangfestést” s a retorikából jól ismert trükköt, az érzelmek, fogalmak „kézzelfogható” megjelenítését. A negatív eseményeket lefelé haladó hangokkal, a pozitívokat pedig felfelé menetelőkkel illett ábrázolni. Biztos nem viccnek szánták viszont azon zenei szakaszokat, amelyeken ma már inkább mosolygunk; például az elhunyt király gyászzenéjének végén egyenként fellépetető skálamenet a király lelkét hivatott bemutatni, amint a mennyországba tér, a részegségében egy lépcsőről lezuhant lantművész emlékét pedig a lefelé futó hangok adják, a halál eme szokatlan kiváltójának képletes lefestésére.

De térjünk csak vissza a nevetetésre!

Franz Ignaz von Biber, az osztrákok kora barokk mestere Csata című zenei művében az ütközet előtt magukat porig leivó katonákat vidám, mulató nótával ábrázolja, de úgy, hogy előbb-utóbb minden hangszer más hangnemben játszik, s a víg dalolásból összevisszaság, fültépő zűrzavar lesz. A finom, összecsengő harmóniákhoz szokott füleknek nyilván megdöbbenő és egyben

röhejt kiváltó lehetett a különös kakofónia. Hogy közismertebb példát keressünk ebből a korszakból, elég, ha Vivaldi *Négy évszakát* idézzük föl. A mai hallgatóknak valószínűleg fogalmuk sincs arról, hogy az oly gyakran szépen, áhítattal játszott brácsa-hangisméltések (A *Tavaszi* című műben) a szerző beírása, és szándéka szerint kutyák ugatását utánozzák, míg egy másik helyen a szüreti multság után békésen horkolók igencsak komikus szuszogását élvezhetjük. Talán, mert nem tudunk róla, nem is nevetünk ezeken?

A későbbi nagy nevetetők közül ki kell emelnünk Joseph Haydnt. Ő az, aki soha nem hagyja közönségét unatkozni, vagy hosszasan elandalodni, műveiben mindig történik valami váratlan, meglepő, különleges! Gondoljunk csak az *Üstdob szimfónia* hatalmas üstdobütéseire a néhány halk kezdő ütem után. Ez olyasféle tréfa, amire még napjaink tömegreklámokon stimulált hallgatósa is felkapja fejét, sőt, esetleg el is mosolyodik. De végigpergetve a szimfóniák sorát (*Medve, Tyúk, Csoda* stb...), már a címek is kifejezik (amelyeknek nagy része csak később, s nem a szerző keze által került a darab élére), hogy kedélyes, életigenlő és a humort ismerő komponistával van dolgunk. Persze a humor alapeleme az operáknak és vígoperáknak is. Mozart vérfagyasztóan kegyetlen figurája, Ozmin, a maga esetlenségében vicces, s nem vehető komolyan, de sorolhatnánk végtelenségig az álruhát öltő szobalányokat, hercegasszonyokat s csodadoktorokat akár Mozart, akár más szerzők színpadairól. Nevettetnek, ügyetlenek, esetlenek – s mégis szeretetre méltóak.

Természetesen számos zeneszerzőtől idegen a könnyed viccelődés. Beethovenről aligha a kacagás, kacagtatás jut eszünkbe. Schubertnek, a tragikus sorsú árva zseninek hangjaiból – még ha dúrban, s kicsattanó vidámsággal is ír – csak úgy árad a bánat. De felidézhetjük Chopin *Scherzói*t is (jelentése: tréfa!),

nála e cím tulajdonképpen átejtés, hiszen a legszenvedélyesebb és legtragikusabb mondanivalót rejtik ezek a művek. Schumann „vicces” darabjai hallgatásakor is inkább könnyeinkkel küszködhetünk, nem beszélve mondjuk Bruckner szimfóniáinak *Scherzo* tételeiről... Lehet, hogy e komponistáknak nem volt humorérzékük? Vagy csak sorsuk, szenvedéseik s melankóliába hajló kedélyük vezette őket a szomorú zenék felé?

A XX. században aztán újból felbukkan néhány hatalmas komikus zeneszerző egyéniség. Itt van rögtön Igor Sztravinszkij, aki sziporkázó hangszerelésével, újító kompozíciós ötleteivel szinte felrázta az új évszázad zenerajongóit, s aki nem átalott például cirkuszi elefántok részére balettzenét írni. Aztán a franciák! Az a Camille Saint-Saens, aki egyébként a

Erik SATIE peint par
lui-même, avec une pensée:
"Je suis venu au monde très
jeune dans un temps très vieux."

ERIK SATIE ÖNARCKÉPE

maga konzervatív modorában az unalmasan gyakorló zongoristák kigúnyolására komponálta az „Állatok farsangja”-t. És Erik Satie. Ő igazán kiemelt helyet érdemelne a humoristák sorában! A világtól elvonuló, különc, magányos úr, aki mellesleg kávéházakban zongorázta át fél életét, már elképesztő címeivel is mosolyra derít; „Darabok körte formában”, „Bürokrata szonatina” stb... Egyik írásában arról tudósít, hogy „Szeretnék komponálni egy darabot kutyáknak, és megvan már hozzá a dízletem. A függöny felemelkedik egy csotról.” Zongoraműveinek jelentős részét pedig ellátja saját szövegeivel, amelyekben értelmet ne nagyon keressünk, viszont nevetni szabad rajtuk! „A szívem hintázik így. Nem érez szédülést. Milyen kicsi lábai vannak! Volna kedve visszatérni a mellkasomba?” (részlet a „Sportok és szórakozások”-ból).

Satie az őt követő avantgárdok útját jelölte ki; kiknek eszköze a meghökentés, elidegenítés, botránykeltés, és természetesen ezzel a vidámság, vagy épp annak ellentétének kiváltása. Ez az a kor, amikor a dadaisták, kubisták és a többi egyéb „-isták” a teljes örületbe kergették és felforgatták a művészeti élet valamennyi területét. Ekkor már a szomorúságon nevettek, s a vidámságon sírtak.

A humor maga is megkérdőjeleződött. Ki tudja, hogy John Cage elhíresült műve, a „4' 33”, amelyben a zongoraművész leül a zongora elé, és a címben megadott időtartamig mozdulatlanul ül hangszere előtt, majd meghajol és kimegy – tehát ez a mű viccként, avagy véresen komolyan értendő?

Végezetül álljon itt egy kis történet e sorok írójának saját emlékeiből.

Zeneakadémiai zeneszerző hallgatóként többéves kötelező tantárgyként tanultam az „elektronikus zeneszerzés” nevű tudományt. Mivel sohasem éreztem közel magamhoz a komponálás ezen – egyébként más kollégáim által gyakran kitűnően művelt – formáját, kényszerből, a vizsga és az indexben kitöltendő üres rubrika okán valahogy, nem kevés szenvedés árán, összehoztam az előírt vizsgaművet. A darab egy jelentős méretű papírdarab széttépésére íródott – a hangfelvétel során a papírtépő művész szerepét az akkor tízéves kishúgom vállalta –, s így a különböző sebességű s időtartamú hangok elektronikus berendezések által végrehajtott „modulálásából” állt. Viccnek szántam. Kínomban létrehozott tréfának. A Magyar Rádió elektroakusztikus stúdiójában létrehozott művet a szigorú vizsgabizottság tagjai – valamennyien Kossuth- és egyéb díjas, hírneves zeneszerzők, tanárain – összehúzott szemmel, komolyan hallgatták. Mosolyra még csak szájuk széle sem rezdült. Nem értették meg. Négyest adtak. Pedig csak vicc volt.